

Obr. 1 Zbyněk Žába se v Ptahšepsově mastabě loučí s dělníky na konci sezóny 1970 (foto M. Zemina) / Fig. 1 Zbyněk Žába taking leave of the workers after the end of excavation season 1970 (photo M. Zemina)

Tajemství Ptahšepsovy rodiny

Miroslav Verner

Při vstupu do Ptahšepsovy hrobky, zejména při jejím oficiálním odpečetění vždy na začátku naší archeologické sezóny v Abúsíru, se mně často vybavil profesor Zbyněk Žába, s jehož jménem je výzkum této mastaby neodlučně spjat (obr. 1). Sedával hned za vchodem, ve vestibulu se zbytky dvojice vápencových šestistvolových lotosových sloupů, u skládacího plechového stolku. Na jedné plechové židli seděl, na druhé měl položenou starou britskou tropickou helmu, zakoupenou na káhirském brikabraku v Búlaku, kde se ještě v 60. letech minulého století prodávaly zbytky britské vojenské výstroje z 2. světové války. Na stole měl úhledně srovnaný sloupek výkopových deníků, krabičku s barevnými pastelkami, své oblíbené plnicí pero značky Parker a nechyběla zde ani tabulka čokolády a cigarety Camel. Vedle stolu stály na zemi dvě vysoké, dvoulitrové termosky, jedna s kávou a druhá s karkadé, osvěžujícím nápojem z ibiškového květu. A v rohu vestibulu byla malá keramická miska, do níž ráno po příjezdu do Abúsíru naléval trochu mléka, protože byl přesvědčen, že si je v noci chodí vypít had, který snad někde v hrobce žil. Po obhlídce hrobky a rozdělení pracovních úkolů členům týmu zasedl ke stolku a věnoval se dokumentaci nálezů, zejména zlomkům nápisů a scén z reliéfní výzdoby. Novodobý příběh Ptahšepsovy hrobky však začal mnohem dříve než tento každodenní rituál.

Krátce po založení Českého (tehdy Československého) egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v roce 1958 požádal Žába o koncesi na dokončení výzkumu hrobky vezíra Ptahšepsese v Abúsíru. Rozvaliny této památky, považované dlouho za zbytky pyramidy, v roce 1893 krátce zkoumal francouzský důlní inženýr, geolog a archeolog Jacques de Morgan (1894), a když zjistil, že nejde o pyramidu, výzkumu záhy zanechal. Během svého exilu v Egyptě za 2. světové války hrobku navštívil profesor Jaroslav Černý a při zkoumání dochovaných reliéfních scén a nápisů si uvědomil, jak velký význam má pro dějiny Egypta doby Staré říše a zejména 5. dynastie. A také mu bylo jasné, že mastaba byla odkryta jen zčásti. Na Černého doporučení požádal Žába egyptské úřady o povolení výzkumu hrobky s tím, že tým nově založeného ústavu tak získá zkušenosti s egyptskou terénní archeologií, které bude využívat při záchranných pracích v Núbii, právě se rozvíjejících pod záštitou UNESCO v souvislosti se stavbou Vysoké přehrady v Asuánu. Žabovo rozhodnutí přišlo v politicky příhodné době, bylo

dobře promyšlené a přesahovalo rámec pouhého získávání archeologických zkušeností. Schválením jeho žádosti se totiž tým našeho nově vzniklého ústavu zařadil do mezinárodního „elitního klubu“ archeologů zkoumajících památky v jedné z nejcennějších archeologických oblastí Egypta a světa vůbec, na pyramidových polích. Plně se výzkumu Ptahšepsesovy hrobky začal Žába věnovat až po skončení expedice do Núbie, jeho završení se však nedočkal. Jedním z objevů, k nimž při výzkumu hrobky dospěl, bylo zjištění, že postava a jméno nejstaršího vezírova syna byly záměrně zničeny, stesány. Ve starém Egyptě byl takový čin čímsi strašlivým, znamenajícím věčné zatracení památky dotyčné osoby, její *damnatio memoriae*. Podobné doklady věčného zatracení jsou sice z doby Staré říše známy, jsou ale poměrně vzácné.¹ Žába přemýšlel nad příčinami tak hrozného trestu pro vezírova prvorozeného syna, který za normálních okolností měl být otcovou oporou ve stáří a případně i nástupcem ve vysokém úřadu. Příkláněl se k názoru, že se zatracený syn pravděpodobně zapletl do palácových

Obr. 2 Pohled na pilířový dvůr Ptahšepsesovy mastaby. V pozadí je Nuserreova pyramida (foto M. Zemina) / Fig. 2 View of the pillared courtyard of the mastaba of Ptahshepses, with the pyramid of Nyuserre in the background (photo M. Zemina)

Obr. 3 Zlomené osmistvolové lotosové sloupy krátce po nález (foto M. Zemina) / Fig. 3 Broken eight-stalk lotos columns shortly after the discovery (photo M. Zemina)

intrik a spiknutí proti králi. Možná se Žába chtěl tomuto problému důkladněji věnovat ve své budoucí edici výzdoby Ptahšepsovy hrobky, osud však rozhodl jinak.

Od zmíněného Žábova objevu už uplynulo víc než půl století. Archeologický výzkum Ptahšepsovy hrobky byl v polovině 70. let minulého století dokončen a jeho základní výsledky byly publikovány v několika monografiích a řadě odborných článků (např. Verner *et al.* 1976; Verner 1977 a 1992; Krejčí 2009). Českému týmu se od té doby podařilo v Abúsíru objevit a prozkoumat mnoho dalších památek a významně přispět k hlubšímu poznání dějin Egypta, a to nejen v době 5. dynastie a Staré říše. Na základě nových poznatků je proto možné, a také žádoucí, vrátit se s odstupem času ke stále nedořešené záhadě stesaného jména Ptahšepsova nejstaršího syna.

Vežír Ptahšepses, zeť krále Niuserra, byl velmi vlivnou osobností druhé poloviny 5. dynastie. Jeho pozoruhodnou kariéru dokládají nejen četné tituly, ale také velkolepá mastaba, největší nekrálovská hrobka na pohřebišti v Abúsíru (obr. 2). Navzdory mnoha soudobým písemným dokladům, které se k němu vztahují, zůstává Ptahšepsovův původ zahalen tajemstvím. Z nepřímých dokladů (např. vysokých titulů spjatých přímo s osobou panovníka) lze vyvodit, že pocházel z vlivné rodiny a byl zřejmě vychován na královském dvoře. Je možné, že byl dokonce příbuzným slavného Ptahova velekněze a svého jmenovce Ptahšepse, jenž se dožil vysokého věku a byl manželem princezny Chamaat, dcery prvního krále 5. dynastie Veserkafa (Dorman 2002).

Počátek Ptahšepsovy kariéry byl pravděpodobně spjat, jak naznačují jeho tituly, s ceremoniálním oblékáním

a zdobení panovníka a péči o odznaky královské moci. To, že se ve svém úřadu směl fyzicky dotýkat krále, boha žijícího na zemi, upevnilo Ptašepesovo postavení u královského dvora a umožnilo mu získat další významné úřady. Stal se například ředitelem všech královských prací a v této funkci se významně podílel na stavbě některých královských pyramidových komplexů v Abúsíru. Jeho kariéra vyvrcholila sňatkem s Niuserreovou dcerou Chamernebej. Princezna přispívala na stavbu Ptašepesovy mastaby, jak dokládají stavební graffita s jejím jménem na blocích z nejstarší stavební fáze hrobky, kterou lze datovat do doby krátce před 10. rokem Niuserreovy vlády. Ještě předtím však byla pro Chamernebej dokončena její vlastní hrobka poblíž severovýchodního nároží pyramidového komplexu jejího otce. Tuto hrobku prozkoumal na počátku 20. století během vykopávek v Niuserreově pyramidovém komplexu Ludwig Borchardt a nazval ji „mastaba princezen“, neboť v ní vedle Chamernebejinyých nepravých dveří našel písemné doklady o ještě další ženě, Meretites (viz níže) (Borchardt 1907: 128 a Bl. 25). Ptašepes si nechal svou hrobku postavit hned v sousedství mastaby princezen.

Ptašepesova mastaba byla vybudována ve třech stavebních fázích (viz Krejčí v tomto čísle, obr. 2), které odrážely Ptašepesovo postupně vzrůstající bohatství a moc (Krejčí 2009: 37–149). Je zajímavé, že již v první stavební fázi šlo o velkou a zcela dokončenou hrobku (na půdorysu cca 30 × 20 m), včetně obložení vnějších stěn vyhlazenými bloky z jemného bílého vápence, a dokonce s některými královskými stavebními prvky (konstrukce pohřební komory a sarkofág z červené žuly). Z původní polychromované reliéfní výzdoby vnitřních stěn mastaby z první stavební fáze se až na zlomek stylizovaného palácového průčelí (tzv. *Prunkscheintor*) na vnější stěně serdábu, místností pro sochu, nic nedochovalo. Rozšíření mastaby k východu a jihu (druhá stavební fáze) zahrnovalo nový vchod s dvojicí vápencových šestistvolových lotosových sloupů, obětní síň se třemi nikami pro Ptašepesovy sochy a některé další místnosti. Tato stavební fáze ale musela ještě před svým dokončením ustoupit třetímu a ještě velkolepějšímu projektu. Nejen svými rozměry (půdorys cca 56 × 42 m), ale i charakterem některých částí nakonec mastaba připomínala spíše královskou než soukromou hrobku. Vznikl nový, ještě okázalejší vstup s dvojicí vápencových osmistvolových lotosových sloupů (jde mimochodem o nejstarší doklad tohoto typu sloupu vůbec) (obr. 3), velký pilířový dvůr, dva soubory velkých skladištních komor a obrovský otevřený prostor pro pohřební loď. Podle stavebních graffit na blocích z třetí stavební fáze se jménem „inspektora Velkého domu (tzn. královského dvora)“ Raneferefanha (Verner 1992: 60, no. 64), zjevně narozeného za vlády Niuserreova předchůdce Raneferefa, můžeme předpokládat, že stavba Ptašepesovy mastaby, započatá koncem 1. dekády Niuserreovy vlády, trvala více než deset let a byla dokončena až někdy během 3. dekády vlády tohoto panovníka.

Z původní reliéfní výzdoby Ptašepesovy mastaby se bohužel na místě dochovala jen malá část, ne víc než 10 %, a to většinou na stěnách místností z druhé stavební fáze. V nápisech zde má Ptašepes jako svoji nejvyšší hodnost titul „vezír“ (Verner 1977). Během poslední, třetí stavební

fáze ještě získal, jak dokládá nápis na zlomku jednoho z pilířů, (čestný) titul „syn krále“ (Krejčí 2009: 20 a Fig. 2.2). Je zajímavé, že se tak nestalo v souvislosti se sňatkem s Chamernebej, ale až po asi deseti letech, na vrcholu Ptašepesovy úřednické kariéry.

Navzdory pozdější rozsáhlé devastaci mastaby, způsobené zloději kamene, umožňuje i to málo, co se z její reliéfní výzdoby dochovalo, nahlédnout do Ptašepesova soukromí. Hned v pasáži spojující vstupní sloupový vestibul s obětní síní se třemi nikami jsou na obou protilehlých stěnách zbytky scén s krácejícím Ptašepesem, následovaným manželkou a jednou z dcer, kterou je na severní stěně Hemetre a na jižní [Meret]ites. V obou scénách před vezírem kráčí jeden z jeho synů, jeho jméno se však nedochovalo (Verner 1977: no. 29 a 40). Následují vyobrazení Ptašepese sedícího na křesle a jeho ženy Chamernebej klečící u jeho nohou; reliéfy jsou opět situované zrcadlově proti sobě. Nápis nad Ptašepesem a Chamernebej uvádějí jejich tituly a jméno (Verner 1977: no. 31, 32, 42 a 43). Dovídáme se z nich, že Ptašepes byl nejen vezírem, ale mimo jiné i „jediným přítelem (krále), tajemníkem svého pána a ředitelem všech královských prací“. Chamernebej je označena jako „jeho milovaná manželka, vlastní dcera krále, jediná králova ozdoba a kněžka Hathory, Paní sykomory“; posledně citovaný titul v té době zastávaly zejména královny a princezny (obr. 4).

Na jižní stěně pasáže směrem do obětní síně je zachycena mimořádně zajímavá scéna s obrazy a tituly vezírových synů, uspořádaná do dvou registrů nad sebou. Všichni jsou zobrazeni jako dospělí muži (obr. 5).

Ve spodním registru (Verner 1977: no. 44, 45 a 46) jsou:

1. „jeho nejstarší syn, jediný přítel, kněz předčítatel, Chafini“ (obraz byl stesán, ale lze jej při určitém nasvícení zčásti rekonstruovat) (obr. 6),
  2. „jeho syn, jediný přítel, kněz předčítatel, služebník trůnu, Kahotep“,
  3. „jeho syn, jediný přítel, kněz předčítatel, služebník trůnu, Ptašepes (junior II.)“.
- V horním registru (Verner 1977: no. 48, 49 a 50) jsou:
4. „jeho nejstarší syn, jediný přítel, kněz předčítatel, Ptašepes (junior I.)“,
  5. „jeho syn, jediný přítel, tajemník svého pána, Hemachtej“,
  6. „jeho syn, jediný přítel, tajemník svého pána, Chenu“.

V obětní síní jsou další dvě scény s vezírovými syny, ale v obou případech jsou zobrazeni pouze dva z nich. Na severní stěně síně se stojící Ptašepes, zobrazený v životní velikosti, opírá o hůl, symbol svého úřadu, a pozoruje přinášení obětních darů z polí a zahrad. Před ním stojí jeho synové Ptašepes junior I. a Hemachtej a oba drží v ruce za křídla dudka. Jsou zobrazeni nazí, omalovaní žlutou barvou, tedy ještě jako děti. Nápis nad jejich hlavami (Verner 1977: no. 60) uvádí vedle jmen rovněž tituly: „jeho nejstarší syn, jediný přítel, miláček svého pána, strážce čelenky Ptašepes (junior I.)“ a „jeho syn, jediný přítel, miláček svého pána, Hemachtej“ (obr. 7a).

Na protější, jižní stěně síně je Ptašepes zobrazen opět v životní velikosti, jak stojí, opírá se o hůl a přihlíží řadám jeřábů a hus, které jako obětní dary přivádí předák jeho drůbeží farmy, a písaři zapisují jejich počet na papyrové svitky. I zde před vezírem stojí titíž dva synové, avšak je

Obr. 4 Ptaššepes se svojí manželkou Chamerernebtej vyobrazen na jižní stěně průchodu ze sloupového vestibulu do obětní síně Ptaššepesovy mastaby (kresba J. Malátková) / **Fig. 4** Ptaššepes and his wife Khamerernebty depicted on the south wall of the passage leading from the vestibule into the offering room in the mastaba of Ptaššepes (drawing J. Malátková)

zde jeden pozoruhodný rozdíl: Ptaššepes junior I. je zobrazen už jako dospělý, v krátké sukničce a s tělem omalovaným tmavočervenou barvou. Hemachtej je zobrazen stále jako dítě. Nápis nad jejich hlavami jsou stejné jako na severní stěně (obr. 7b).

Z obou scén lze vyvodit dva závěry. Je zřejmé, že vezírovými oblíbenými syny byli Ptaššepes junior I. a Hemachtej a že jeho druhý nejstarší syn Chafini mezi ně rozhodně nepatřil. A také je patrné, že v průběhu zdobení

obětní síně vezírův nejstarší syn Ptaššepes junior I. dospěl, což je důležité pro rekonstrukci chronologie budování hrobky. Je rovněž zajímavé, že výzdoba severní stěny předcházela stěně jižní. Konec dětství a iniciační obřady s tím spojené probíhaly ve starém Egyptě u chlapců ve věku okolo 12 let (Ellenberger 2014: 50–51; Janssen – Janssen 1990: 95–98). Zhruba tak dlouho mohly trvat práce na první a druhé (nedokončené) fázi hrobky, ovšem za předpokladu, že se Ptaššepes junior I. narodil v době

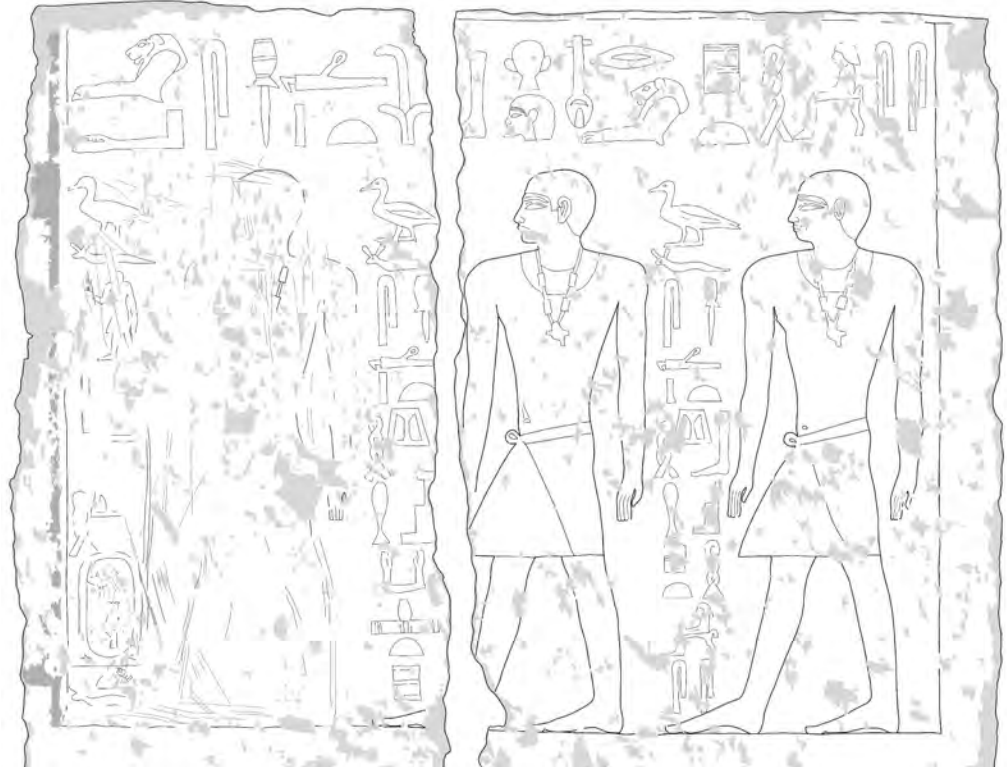

Obr. 5 Ptašepsešovi synové na jižní stěně průchodu ze sloupového vestibulu do obětní síně Ptašepsešovy mastaby (foto M. Frouz) / Fig. 5 The sons of Ptašepsešes on the south wall of the passage leading from the vestibule into the offering room in the mastaba of Ptašepsešes (photo M. Frouz)

Obr. 6 Spodní registr scény s Ptašepesovými syny se stesaným prvorozeným Chafinim (kresba J. Malátková) / Fig. 6 Lower register of the scene with the sons of Ptašepes, with a removed depiction of the first-born son Chafini (drawing J. Malátková)

těsně kolem zahájení stavby, ve zhruba 10. roce Niuserreovy vlády. Vedle výše zmíněných stavebních graffit by mohlo jít o další nepřímý doklad toho, že ke sňatku Ptašepese s Chamerernebtej došlo ještě před započítím stavby a že Chamerernebtej byla matkou všech zobrazených dětí.

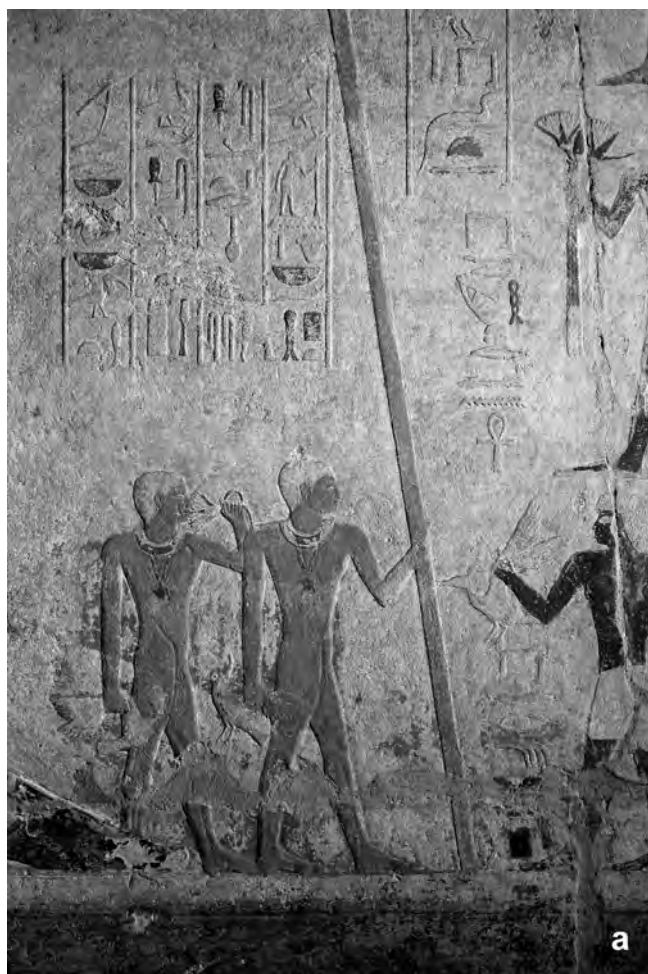
S dalším vyobrazením Ptašepesových synů se setkáváme v prostoru mezi obětní síní a pilířovým dvorem. Zde je na severní zdi scéna s Ptašepesem, kterého přepravuje v nosítkách skupina nosičů. Za nosítky krácejí čtyři z jeho synů, zobrazení jako dospělí muži. S výjimkou prvního v řadě, jehož jméno i figura byly stesány, jsou synové určeni doprovodnými nápisy (Verner 1977: no. 148, 149, 150 a 151) jako:

1. „jeho nejstarší syn, jeho miláček ...“,
2. „jeho nejstarší syn, jeho miláček, jediný přítel, kněz předčítatel, služebník trůnu, Ptašepes (junior I.)“,
3. „jeho syn, jeho ctěný, jediný přítel, kněz předčítatel, služebník trůnu, Hemachtej“,
4. „jeho syn, jeho miláček, jediný přítel, kněz předčítatel, služebník trůnu, Nisuked“.

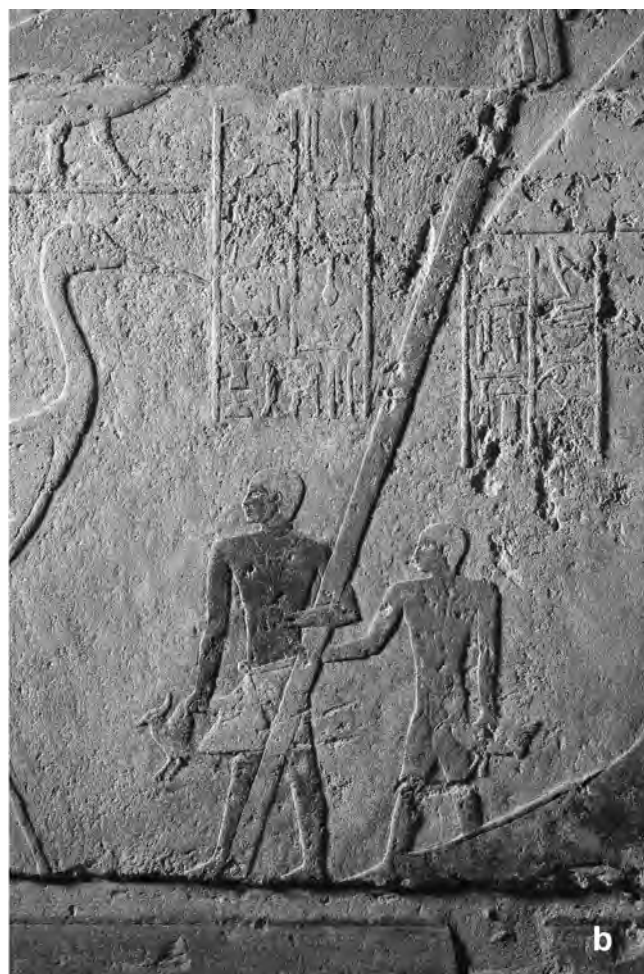
Proč byl v této scéně počet Ptašepesových synů zredukován pouze na čtyři, není zcela zřejmé. Mohlo k tomu dojít kvůli nedostatku místa, nelze však ani vyloučit, že některý z vezírových synů během zdobení této části hrobky zemřel. Nevíme například, kdy zemřel již výše zmíněný Kahotep, pohřbený v hrobce určené původně pro Chamerernebtej (Borchardt 1907: 128 a Bl. 128). Aby doklady o Ptašepesově rodině byly úplné, je třeba ještě zmínit zbytky scény na východní stěně tohoto prostoru, kde je vedle vezíra a jeho manželky zobrazena i jejich dcera Meretites (Verner 1977: 93, no. 120), která byla podobně jako Kahotep rovněž pohřbena v mastabě princezen.

Jakkoli jsou doklady vzhledem k rozsáhlému zničení výzdoby Ptašepesovy mastaby neúplné, výše uvedené scény a nápisy podávají zajímavý a zároveň poněkud záhadný obraz vezírové rodiny. Je z nich patrné, že jedinou Ptašepesovou manželkou byla Chamerernebtej (v hrobce, ani v jiných soudobých pramenech není doložena žádná jiná), dcera krále Niuserre, s níž měl devět dětí, dvě dcery a sedm synů. Na poměry starého Egypta a na jednu ženu to je úctyhodný počet dětí. Z citovaných dokladů je rovněž zřejmé, že Ptašepes měl dva nejstarší syny, Chafiniho a Ptašepese juniora I. Chafini byl však zatracen a jeho jméno i vyobrazení v hrobce jeho otce byly stesány. Závažnost důvodů pro zatracení zdůrazňuje skutečnost, že při odstraňování Chafiniho jména bylo zničeno, byť méně důkladně, také rodné jméno krále Niuserre (Ini) v kartuši, což bylo v tehdejší době něco téměř nemyslitelného. Co tak strašného Chafini provedl, že musel být navždy zapomenut?

Autor tohoto textu se původně domníval, že spíše než se spiknutím proti králi mohlo zničení Chafiniho jména souviset s Ptašepesovou kariérou. Podle této teorie si Ptašepes již na začátku své úřednické kariéry založil rodinu a jeho manželkou byla původně jiná žena než Chamerernebtej (Verner 1977: 45). Teoreticky, byť je to velmi nepravděpodobné, se jméno této anonymní Ptašepesovy manželky mohlo vyskytovat v první stavební fázi mastaby, v níž byla výzdoba zcela zničena zloději kamene. S touto anonymní ženou měl děti, z nichž nejstarší byl Chafini. Když Ptašepes povýšil až do nejvyšších úřadů a získal jako vezír významný politický vliv, král si ho naklonil tím, že mu dal za ženu svou dceru Chamerernebtej. Poté, co se vezírovi narodil první syn s princeznou, Ptašepes junior I., musel prvorozený syn z předchozího manželství ustoupit tomu, v jehož žilách kolovala královská

Obr. 7a Severní stěna obětní síně Ptaššepesovy mastaby s vezírovými nedospělými syny Ptaššepesem juniorem I. a Hemachtejem (foto M. Frouz) / Fig. 7a North wall of the offering room in the mastaba of Ptahshepses, with the vizier's adolescent sons Ptahshepses Junior I and Hemakhty (photo M. Frouz)

Obr. 7b Jižní stěna obětní síně Ptaššepesovy mastaby s vezírovými syny Ptaššepesem juniorem I. a Hemachtejem, který je zobrazen ještě jako dítě (foto M. Frouz) / Fig. 7b South wall of the offering room in the mastaba of Ptahshepses, with the vizier's sons Ptahshepses Junior I and Hemakhty, depicted as a child (photo M. Frouz)

krev. Časem se ale ukázalo, že tato teorie má mnohé nedostatky. Například rozbor stavebních graffitů naznačil, že Chamernernebtj přispívala na stavbu Ptaššepesovy mastaby od samého počátku. Pro teorii neschválila ani chronologie budování hrobky a výše zmíněný odhad věku Ptaššepese juniora I. Domněnku, že Chamernernebtj byla jedinou matkou Ptaššepesových dětí navíc podporuje skutečnost, že dvě z nich, Kahotep a Meretites, byly pohřbeny v mastabě princezen, původně určené pro Chamernernebtj (Borchardt 1907: 128 a Bl. 128).

I když se v soudobých pramenech, například v reliéfní výzdobě hrodek ze Staré říše, vyskytují nějaké doklady existence dvou nejstarších synů, nejsou příliš četné a jejich matkami jsou zpravidla dvě různé ženy. Ještě vzácnější jsou doklady dvojčat (Baines 1985; Kanawati 1976; Allam 2010: 29–34). Mohli tedy být dva Ptaššepesovi nejstarší synové dvojčaty? Na tuto možnost upozornil nečekaný archeologický objev, k němuž došlo v Abúsíru na jaře roku 1994. Při úpravách, které měly usnadnit turistům přístup ke zdejším památkám, byly u horní části Sahureovy vzestupné cesty, zničené až do základu, objeveny bloky s reliéfními nápisy a scénami mimořádného významu. Dochovaly se na nich procesy Sahureových zádušních statků, návrat lodí vyslaných do daleké země Punt, oslavy

završení stavby panovníkova pyramidového komplexu aj. Součástí scén zachycujících návrat egyptských lodí z Puntu je slavnost v zahradě královského paláce, při níž je představován vzácný strom *aned* – kadidlovník, který výprava dovezla (El Awady 2009: pl. 6). Kromě panovníka se hostiny účastní také členové jeho rodiny, vysocí úředníci, dvořané a umělci. Na čestném místě jsou zde vyobrazeni všichni Sahureovi synové a první dva, Ranefer a Necerirenre, mají oba titul „nejstarší syn krále“.

Tarek El Awady (2009: 250–252), editor citovaných nápisů a scén, dospěl po důkladném prozkoumání všech relevantních dokladů k závěru, že oba „nejstarší“ synové byli dvojčata. Sahure je měl s Meretnebtj, ženou, která je v soudobých pramenech jeho jedinou doloženou manželkou. Z těchto dvojčat se však jen jedno stalo Sahureovým nástupcem, a to Ranefer, pod trůnním jménem Neferirkare (Verner 2014: 48–49). Pokud Sahure a Meretnebtj opravdu měli dvojčata, pravděpodobně by v královské rodině na konci 4. a počátku 5. dynastie nešlo o jediný případ. Některé nepřímé doklady totiž naznačují, že o generaci dříve mohli být dvojčaty Šepseskaf a Veserkaf (Verner 2014: 23). Možná v této souvislosti není bez zajímavosti, že neobvyklé události v královské rodině na počátku 5. dynastie se později (ve 2. přechodné době) staly námětem

jedné z povídek slavného literárního díla, papyru Westcar. V tomto příběhu byli první tři králové 5. dynastie – Veserkaf, Sahure a Neferirkare – syny boha slunce Rea a narodili se jako trojčata (viz např. Simpson *et al.* 2005: 20–24).

Mohla dvojčata v Sahureově a případně další královské rodině nějak souviset s Ptašepesovými syny? Teoreticky ano. V nejvyšších kruzích té doby sňatky bratra a sestry nebyly žádnou vzácností, ba naopak, byly totiž v souladu s královskou ideologií a náboženskými představami. Všichni králové první poloviny 5. dynastie, od Veserkafa až po Niuserre, mají v soudobých pramenech uvedenu vždy jen jednu manželku. Existují sice doklady, že už tehdy občas docházelo k (politickým?) sňatkům královských dcer s vlivnými velmoži nekrálovského původu, například už výše zmíněné Chamaat s Ptašepesem nebo Chamerernebtej s vezírem Ptašepesem, sňatek krále se ženou nekrálovského původu byl však v té době zřejmě nepředstavitelný. Byť tedy pro to nejsou přímé doklady, je velmi pravděpodobné, že manželky zmíněných králů byly zároveň jejich sestrami nebo nanejvýš sestřenicemi. Sňatky v rámci užší královské rodiny v té době navíc přispívaly ke stabilizaci nové dynastie, která se s Veserkafem definitivně dostala k moci. Jak už bylo výše uvedeno, Chamerernebtejiným otcem byl Niuserre, jak jednoznačně dokládá nápis na jejích nepravých dveřích v mastabě princezen (Borchardt 1907: 127, Abb. 107). Její matkou byla velmi pravděpodobně Reputnebu (Vachala 1979; Callender 2011: 183; Baud 1999: 485–486), zatím jediná doložená Niuserreova manželka, která byla velmi pravděpodobně dcerou Chentkaus II. a Neferirkarea, jak napovídají zbytky reliéfní výzdoby ze zádušního chrámu Chentkaus II. (Verner 2001: 84–85, 200/A/78a, no. 10). Jestliže synové Chentkaus II., Raneferef a Niuserre, byli dvojčata, jak naznačuje Chentkausin neobvyklý titul „matka dvou králů Horního a Dolního Egypta“, a Reputnebu byla jejich sestrou, nelze vyloučit, že i její dcera Chamerernebtej měla po babičce i matce geneticky podmíněnou dispozici mít (dvojvaječná) dvojčata. Pokud však Chafini a Ptašepes junior I. byli skutečně jejími syny a dvojčaty, pak je Chafiniho zatracení ještě záhadnější.

Teoreticky mohl být jedním z jeho důvodů spor obou nejstarších synů o otcovo dědictví. V něm zvítězil Ptašepes junior I. a stesáním bratrova jména chtěl zdůraznit své nástupnické právo a legitimizovat nárok na majetek. Tuto domněnku by mohla nepřímou podporovat poloha hrobky, kterou si stejnojmenný syn vezíra Ptašepese, velmi pravděpodobně právě Ptašepes junior I., postavil hned před monumentálním sloupovým vchodem do mastaby (Bárta 2000: 45–66).

Existuje však ještě druhá, byť dost spekulativní možnost, která by stesání Chafiniho jména vysvětlovala. Některé nepřímé doklady napovídají, že po Niuserreově smrti a po jeho déle než tři desítky let trvající vládě nastala v královské rodině komplikovaná situace. Niuserreův nejstarší syn Verkaure zemřel dříve než jeho otec (Krejčí 2009: 30–37; Krejčí – Arias Kytarová *et al.* 2014: 295–299). Mezitím zemřel i Kakaibaef (Krejčí 2013), nejstarší syn Niuserreova bratra a předchůdce na trůnu Raneferefa. Absence legitimního Niuserreova nástupce² mohla vést k napětí mezi dvěma větvemi královského rodu. Mohl této situaci využít někdo ze širší královské rodiny a trůnu se

zmocnit, byť třeba jen nakrátko? Zhruba do této doby totiž řadí Sakkárský seznam králů Šepeskarea, soudobými prameny pouze sporadicky doloženého a zřejmě jen krátce vládnoucího panovníka.³

Nejasnou situaci po Niuserreově smrti ještě víc zkomplikoval nedávný objev hrobky Chentkaus III., pravděpodobně Raneferefovy manželky. Ze stavebních graffit objevených v její hrobce v Abúsíru vyplývá, že byla jak „manželkou krále“, tak „matkou krále“. Zároveň víme, že po krátké, asi necelé dva roky trvající Raneferefově vládě nastoupil na trůn jeho bratr Niuserre. Kterého krále tedy byla Chentkaus III. matkou? Původ Niuserreova nástupce na trůnu Menkauhora není známý a podobně neznáme ani původ Menkauhorova nástupce Džedkarea. Pocházel jeden z nich z Raneferefovy a druhý z Niuserreovy větve královské rodiny? Úmyslně znetvořený obličej Menkauhorovy sochy, objevené v Ptašepesově chrámu v Memfidě a dnes uložené v Egyptském muzeu v Káhiře (JE 28597), možná nepřímo svědčí o tom, že ho jeho nástupce nemusel považovat za zcela právoplatného vládce (Verner, *v tisku*). Byl by to další nepřímý doklad, že po Niuserreově smrti nastaly problémy s kontinuitou a legitimitou královské moci. Ty se sice týkaly především královské rodiny, mohli do nich být však zapleteni i někteří členové dvora. Pokud ano, byl mezi nimi i jeden ze synů vezíra Ptašepese, Chafini?

Právě tato poslední teorie o příčinách stesání jména jednoho ze dvou nejstarších synů vezíra Ptašepese by možná profesora Žábu, velkého milovníka dobrých anglických detektivek, zaujala nejvíce. V úvodu tohoto článku byla vyslovena naděje, že s odstupem půl století a na základě velkého množství písemných a archeologických pramenů nově objevených v Abúsíru bude možné záhadu zapuzeného vezírova syna vyřešit. Je nesporné, že pomohly objasnit mnohé zásadní otázky, týkající se abúsírského pohřebiště a dějin starého Egypta, hrobka vezíra Ptašepese si ale navzdory tomu své malé tajemství uchovává i nadále.

Poznámky:

- ¹ Například z počátku 6. dynastie v souvislosti se spory o trůn (Kanawati 2003: 184). Doklady stesáných postav jsou doložené i z Abúsíru, ze Sahureova pyramidového komplexu (El Awady 2009: 82–83).
- ² V období Staré říše ještě neexistoval institut korunního prince, královým nástupcem se však zpravidla stával jeho nejstarší syn (viz Jánosi 1997).
- ³ Sakkárský seznam králů řadí Šepeskarea mezi Neferirkarea a Raneferefa, naproti tomu otisky pečeti s jeho Horovým jménem Sechemchau, nalezené v Raneferefově zádušním chrámu, spíše naznačují, že vládl někdy po Raneferefovi (Verner 2000).

Literatura:

- Allam, Šafík
2010 „Notes on the designation ‘eldest son/daughter’ (*z3/z3t smsw : šri 3/šrit 3t*)“, in: Hawass, Zahi – Der Manuelian, Peter – Hussein, Ramadan B. (eds.). *Perspectives on Ancient Egypt. Studies in Honor of Edward Brovarski*, Cairo: Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte [Supplement aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. Cahiers 40], s. 29–34.
- El Awady, Tarek
2009 *Sahure – The Pyramid Causeway. History and Decoration Program in the Old Kingdom*, Prague: Charles University in Prague [Abusir XVI].

- Baines, John
1985 „Egyptian Twins“, *Orientalia* 54, s. 461–482.
- Bárta, Miroslav
2000 „The mastaba of Ptahshepses Junior II at Abusir“, *Ägypten und Levante* 10, s. 45–66.
- Baud, Michel
1999 *La famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire. I–II*, Le Caire: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'étude 126].
- Borchardt, Ludwig
1907 *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re*, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Callender, Vivienne Gae
2011 *In Hathor's Image. The Wives and Mothers of Egyptian Kings from Dynasties I–VI*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- Dorman, Peter F.
2002 „The biographical inscription of Ptahshepses from Saqqara: a newly identified fragment“, *The Journal of Egyptian Archaeology* 88, s. 95–110.
- Ellenberger, Cayla Renee
2014 *Childhood to Adulthood. A Rite of Passage in the New Kingdom*, Leiden: Leiden University (nepublikovaná disertační práce).
- Jánosi, Peter
1997 „Gab es die Kronprinzen in der 4. Dynastie?“, *Göttinger Miszellen* 158, s. 15–32.
- Janssen, Rosalind M. – Janssen, Jac. J.
1990 *Growing up in Ancient Egypt*, London: Rubicon Press.
- Kanawati, Naguib
1976 „The mentioning of more than one eldest child in Old Kingdom inscriptions“, *Chronique d'Égypte* 51, s. 235–251.
- 2003 *Conspiracies in the Egyptian Palace: Unas to Pepi I*, London: Routledge.
- Krejčí, Jaromír
2009 *The Architecture of the Mastaba of Ptahshepses*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia [Abusir XI].
- 2013 „Das Grab des Kakaibaef in Abusir“, *Sokar* 27, s. 26–37.
- Krejčí, Jaromír – Arias Kytarová, Katarína – Vymazalová, Hana – Pokorná, Adéla – Beneš, Jaromír
2014 *Mastaba of Werkaure, Volume I. Tombs AC 26 and AC 32 – Old Kingdom Strata*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague [Abusir XXIV].
- Morgan, Jacques de
1894 „Découverte du mastaba de Ptah-chepsés dans la nécropole d'Abusir“, *Revue archéologique* 24, s. 18–33.
- Simpson, William Kelly – Ritner, R. K. – Tobin, V. – Wente, E. Jr.
2005 *The Literature of Ancient Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry*, Cairo: The American University in Cairo Press.
- Vachala, Břetislav
1979 „Ein weiterer Beleg für die Königin Repewetnebu?“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 106, s. 176.
- Verner, Miroslav
1977 *The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs I/1*, Prague, Charles University [Abusir I].
- 1992 *Baugrafiti der Ptahshepses Mastaba*, Praha: Universitas Carolina Pragensis [Abusir II].
- 2000 „Who was Shepseskara, and when did he reign?“, in: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír (eds.). *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Prague: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute [Archiv orientální, Supplementa IX], s. 581–597.
- 2001 *The Pyramid Complex of Khentkaus*, Praha: Universitas Carolina – Academia [Abusir III].
- 2014 *Sons of the Sun. Rise and Decline of the Fifth Dynasty*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- v tisku Statues of Raneferef and the Royal Sculpture of the Fifth Dynasty*, Prague: Charles University.
- Verner, Miroslav et al.
1976 *Preliminary report on Czechoslovak excavations in the mastaba of Ptahshepses at Abusir*, Praha: Charles University.

Abstract:

The Enigma of the Ptahshepses family

Vizier Ptahshepses, son-in-law of King Nyuserre, was one of the most influential officials of the second half of the Fifth Dynasty. His life and remarkable career are attested not only by his very important titles, but also by his imposing mastaba, the largest and once the best decorated non-royal tomb in the Abusir cemetery. However, his origin, and also his family life seem to be shrouded in mystery. One of the secrets of the vizier's family is the erased figure and name of his eldest son, Khafini. This article is dedicated to this and some other problems concerning the family of Vizier Ptahshepses.

Abusir – Vizier Ptahshepses – erased – eldest son

Abúsír – vezír Ptaššepses – stesaný – nejstarší syn

Miroslav Verner (miroslav.verner@ff.cuni.cz)

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova